

ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КОЛОРИТУ В ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ О. НАЗРУКА «РОКСОЛАНА» ТА Л. ФЕЙХТВАНГЕРА «ПОТВОРНА ГЕРЦОГИНЯ»

Галина Проців

Викладач

Кафедра філології та перекладу,
Івано-Франківський національний університет нафти і газу (УКРАЇНА),
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська 15,
e-mail: galja1@yandex.ua

UDC: 82.091(477)+82.091(430)

РЕФЕРАТ

У статті зосереджено увагу на відображенні в історичному романі I половини ХХ ст. певної історичної епохи за допомогою засобів творення національного колориту. Дослідження проведені на матеріалах історичних романів О. Назарука «Роксолана» і Л. Фейхтвангера «Потворна герцогиня», написаних в один хронологічний період, розглянуто використання різних поетикальних засобів творення національного колориту, зокрема, відтворення зображуваної епохи крізь призму сучасності, характерної для історичного роману I половини ХХ ст., використання фольклору як структуроутворюючого елементу у створенні національного колориту. За допомогою порівняльного аналізу виявлено спільні (опис ментальності нації, фольклор, географічні назви, власні імена) та відмінні (національна специфіка релігії, побут, поетичне зображення природи) для обох письменників засоби творення національного колориту у романах, що базуються на відповідному біографічному синергені, світоглядній та громадянській позиції, творчому стилі авторів.

Ключові слова: історичний роман, історична епоха, національний колорит, порівняльний аналіз, О. Назарук, Л. Фейхтвангер.

ABSTRACT

Galyna Protsiv. Creative means of national colouring in historical novels «Roksolana» by O. Nazaruk and «The Ugly Duches» by L. Feuchtwanger.

The article focuses on the reflection of a certain historical period in historical novels of the first half of the 20th century by creative means of national colouring. The studies conducted on the materials of historical novels «Roksolana» by O. Nazaruk and «The Ugly Duches» by L. Feuchtwanger, written in the same time period, show the use of different poetic means of creating national colouring. The studies are closely connected to a number of other problems, namely representation of the described period in terms of the era, peculiar to the historical novels of the first half of the 20th century, the use of folklore as a structure-forming element of the creating national colouring. The comparative analysis revealed common (descriptions of nation's mentality, folklore, geographical and personal names) and different (national specificity of religion, way of life, poetic description of nature) for both writers creative means of national colouring in historical novels, which are based on relative biographical synergism, worldview and civil position and creative style of the writers.

Key words: historical novel, historical period, national colouring, comparative analysis, O. Nazaruk, L. Feuchtwanger.

Практика досліджень історичних романів I половини ХХ століття свідчить про прагнення письменників до відображення кризь призму сучасності певної історичної епохи. Одним з важливих векторів відображення історичної епохи є творення національного колориту – спектр засобів, що показує «взаємозв'язок подій і людей з простором та часом» [1, с. 16]. У цій площині історичні романи О. Назарука «Роксолана» та Л. Фейхтвангера «Потворна герцогиня» ще не досліджувались. Виявлення засобів зображення національного колориту народів – звичаїв, особливостей поведінки, їх поетикальних особливостей для кожного автора, які, з погляду Р. Гром'яка, пов'язані з формуванням світогляду і творчого стилю під впливом життєвих обставин [3, с. 161], і становлять головну проблему дослідження.

Власне художня і громадянська позиція українського письменника О. Назарука, у романі «Роксолана» проявляється у творенні панорамного життя українських, татарських і турецьких теренів на протязі століть і тримається на пильній увазі до суспільного й духовного життя людей різних верств суспільства чи його прошарків, частину яких він добре знав через своє походження. Особливого значення у нього набувають описові характеристики різних націй: українців, поляків, татар, турків, євреїв. Зокрема, у творі спостерігається неприязна характеристика татар у безособовому описі народу (без персонажа), а через свідомість Насті створюється відчуття переходу у простір іншого народу-ворога, з іншими традиціями та законами, і такий народ, на думку С. Прокіпчин, «набуває негативної оцінки, якщо виходить за межі свого простору і проникає в інший для помсти чи завоювання» [5, с. 198]. Всі інші нації у романі зображені конкретно-образно.

У романі німецького письменника «Потворна герцогиня» народ присутній у вигляді статиста. Селяни та ремісники, торговці та міщанство узагальнені поняттями народ або натовп, що є об'єктом турбот герцогині Маргарити, середовищем, де проявляють своє свавілля лицарі «Круга короля Артура» тощо. У романі немає жодного персонажу з народу, а опис народного життя Тіролю та інших австрійських земель відбувається у вигляді повідомлень, а не живої художньої замальовки. Безособове зображення тірольців пояснюється і походженням Л. Фейхтвангера з заможної родини, і незнанням життя селян, і його позицією щодо пасивної ролі народу в історії.

Зовсім інший характер мають сторінки роману Л. Фейхтвангера, присвячені єврейському народу, який зображено конкретно-образно: «Нази-

вався він Менделем Гіршем. Був євреєм», «говорив гортанним хрипким голосом», багато жестикулював, «кожен вечір він читав свої мудрі древноєврейські книги, навчав по них своїх дітей» [2, с. 143]. Кількома влучними штрихами письменник на прикладі родини Менделя Гірша описує вигляд, сімейний устрій та побут євреїв: «Довкола нього кишіли сини, доньки, невістки, зяті, внуки... прудкі, верескливі, з очима як мигдаль, розглядали будинки..., людей, оцінювали, осуджували, рядили, швидко та голосно тараторили й жестикулювали» [2, с. 141]. Яскравим у Л. Фейхтвангера виходить відображення страждань єврейського народу, який «безжально топили у Рейні, ...калічили, терзали, душили, ... як з вікон палаючих будинків, наче стяги, вивішували насаджених на списи дітей» [2, с. 139–140]. Крім того, ментальність євреїв подається за допомогою опису їх підприємливості, релігійності, працьовитості [2, с. 143–144]. Проте, серед цих деталей у Л. Фейхтвангера залишаються відчутними художні нюанси вираження неприязні до євреїв інших націй: флорентієць Артезе бачить у Гірші «смердючого, картавого, нахального, нав'язливого, вертлявого єврея» [2, с. 158], а сама Маргарита розглядала спочатку Гірша з почуттям певної відрази, вважаючи, що його рід проклятий богом за убивство Бога. Власне засобом творення єврейського національного колориту для німецького письменника є дистанція до описів і суджень про них, відстороненість автора, його споглядання того, що говорять про себе самі євреї та представники інших народів, що створює ефект історичної достовірності.

Подібні описи життя єврейського народу через сприйняття їх іншими народами ми знайдемо й у романі О. Назарука «Роксолана». Так, у Кафі Настуня знайомиться з єврейкою Клярюю, яку вважає «типовою представницею свого рухливого племені, котре з потреби привикло бути учинним між чужими. Опісля та учинність перейшла в кість і кров його та стала органічною потребою жидівської раси в добрім і злім» [4, с. 45]. Султан Сулейман «євреїв не любив з ріжних причин. А головню тому, що вони не мали в собі спокою», не вміли навіть спокійно вмерти [4, с. 138]. Хоча сам письменник у різних епізодах показує підприємницьку жилку євреїв, порядність (привезли матір Роксолани до Стамбулу), їх пошану до розуму (захоплення дипломатичним хистом Роксолани) [4, с. 233, 236].

Опис ментальності нації як засіб творення національного колориту знайдемо й при описі О. Назаруком польської шляхти, яка хоч і пихата, проте тримається разом і віру свою шанує: «І тому їх народ шанує так костел, бо пошану від верхів до костела бачить» [4, с. 5]. В ментальності

української нації автор відзначає її хазяйновитість, освіченість, але також лінивість, низькі моральні якості, яскраво описуючи міжособні сварки та конфлікти.

Історико-біографічний роман «Роксолана» дозволяє розглядати фольклор як важливий структуроутворюючий елемент у створенні національного колориту. Так, національний колорит татар передається через фольклорні елементи – українські пісні, думи, за допомогою яких автор показує, як переломилось сприйняття іншої нації у національній пам'яті українців, в якій татари закарбувались як дикуни та торгівці живим товаром: «Там в долині огні горять, Там татаре полон ділять... , один полон з жіночками, Другий полон з дівочками.» (з народної пісні) [4, с. 17]. Це враження підсилюють використані письменником автентичні українські повір'я про брудних татарських потворів, «що родяться сліпі як собаки» [4, с. 22] та ідіоми про гвалтування бранок («А брала б ти шлюб на Дикім полі ординським») [4, с. 12]. В описаних звичаях, кухні, поведінці, зовнішності татар немає жодного позитивного судження, бо саме вони уособлюють для письменника жорстокість епохи: «півдикі постаті з жовтаво-темними обличчями», «присадкуваті, з товстими черевами, широкими плечима, короткими шиями, й великими головами, з узькими чорними очима, короткими носами, малими ротами та з волоссям чорним як смола і грубим як конячі гриви» [4, с. 11, 22], що «лакомо заїдали падлину і ковбаси з кінської крові та муки» [4, с. 14], а їх влада – як «брудна, їдка пляма на дорогоцінним, поламанім, запрошенім клейноді» [4, с. 26] України.

О. Назарук використовує також багато українських весільних пісень, які передають народні настрої, пов'язані з особливими радісними подіями (коханням, заміжжям) [4, с. 8–9].

У Л. Фейхтвангера фольклорні мотиви історико-біографічного роману «Потворна герцогиня» теж слугують національним колоритом. Національні казкові персонажі – гноми, автор використовує для оцінки діяльності постатей тієї епохи. Вплітаючи їх у реалістичну канву розповіді, він досягає великої сили вираження думки народу про правителів своєї епохи: гноми з'являються тим можновладцям, що «справді панують у своїй державі» [2, с. 41], і до яких належать батько Маргарити, сама Маргарита, яка доклала багато зусиль для розбудови та добробуту Тіроля.

Іншим засобом творення національного колориту є поетичне зображення природи. За допомогою художніх деталей О. Назарук у романі «Роксолана» формує загальний образ нації через змалювання її простору: море, гори, Бахчисарай та безрадісна Кафа з школою для невольниць [4,

с. 29]; сірий, грубий, одноманітний, жорстокий, «один зі страшних татарських шляхів» [4, с. 31], званий серед різних народів «Чорним шляхом», яким йдуть українці, поляки, євреї й представники інших народів. Змальовані краєвиди українських земель виглядають дещо ідилічно: «...білі стіни Рогатина та спокійна лента тихої річки Липи» [4, с. 1], «великий став і лани золотої зрілої пшениці, що усміхалася до неба синіми квітами волошки» [4, с. 5]. Багатством і спокоєм огорнені палаци і міста Туреччини: «Під вікнами цвіли прегарні лотоси і пахуча бахуля і білі квіти сміху кетакі і ще біліші кандалі і дивний манго з квітом як кров червоним і гарна карнікара» [4, с. 94–95].

Натомість пейзажі у романі Л. Фейхтвангера «Потворна герцогиня» трапляються рідко, а манера їх опису доволі стримана: «Ця гірська країна, багата, плодюча, уславлена, простягалась від бургундських кордонів до Адрії, від баварського плоскогір'я до Ломбардії, служила мостом між австрійськими та швабськими володіннями Габсбургів, між Німеччиною й Італією» [2, с. 13]. Чуттєвий естетичний опис природи як самостійний об'єкт служить у Л. Фейхтвангера здебільшого завданням психологічної характеристики: про озеро Хімзее – «Був жаркий полудень, озеро лежало незворушно, білувате, широке, тихе» [2, с. 315], про Тіроль перед весіллям Маргарити – «Між містом Інсбрук та монастирем Вільтен, на широкому рівному полі, стояли палатки і флаштки, були зведені трибуни, відгороджені іподроми для турнірів та інших спортивних забав дворянства» [2, с. 7]. Однак місця, де розгортаються події роману, не вигадані: географічні назви країн (Тіроль, Баварія, Італія, Каринтія, Богемія), міст (Інсбрук, Боцен, Галле, Париж, Прага і ін.), річок (Рейн, Дунай, озеро Хімзее), гір подані у відповідності з картою та історичними документами.

Велике значення у відтворенні національного колориту має побутовий та обрядовий опис, якими рясніє роман О. Назарука «Роксолана». Тут і українські та турецькі обряди приготування до весілля Настуні, і побут та звичаї українського духовенства, купецтва, міщан, гарему, придворного життя Туреччини, школи невольниць тощо. Серед українських звичаїв О. Назарук описує ворожіння [4, с. 6], вбачаючи в ньому звернення до давніх язичницьких вірувань наших пращурів. Описує автор і весільний звичай турків, що передбачав «духові турніри для учених, поетів і письменників» [4, с. 158]. Крім того, велику увагу український письменник приділяє опису одягу та прикрас, кухні різних народів. Так, повсякденна українська їжа доволі проста: хліб з маслом, а

на свята готують рибу, використовують дорогі приправи – шафран і перець. Серед їжі турків – шербет, рис, екзотичні фрукти.

Натомість Л. Фейхтвангер не перевантажує свій роман побутовими описами, хоча й не нехтує описом костюмів, зброї, інтер'єрів, лицарської атрибутики. На початку роману «Потворна герцогиня» письменник акцентує увагу на описі розкішного весілля Маргарити [2, с. 13–17]. Присутні в романі і короткі описи лицарських замків з низькими стелями і вікнами з дошками замість скла та розкішного будинку Якоба фон Шенна з лоджіями, настінним розписом та витонченим інтер'єром.

Як письменник католицького напрямку, Осип Назарук використовує для передачі національного колориту опис християнської практики українського народу. Адже національна специфіка релігії відбиває національно зумовлені особливості мислення, визначені загальнонародним світосприйняттям. О. Назарук описує деякі християнські священні споруди, створюючи релігійний простір: церква святого Духа в Рогатині, собор святого Юра у Львові, Святу гору Афон «і пахучі ліси на ній і монастирі і скити» [4, с. 121], Єрусалим. Часто у романі згадуються Біблія, християнські символи та ікони, яким поклоняються українці (Ісус Христос, Богоматір, хрест, ікона Іверської Богоматері Воротарниці на Афоні), практика молитви.

У контексті турецького національного колориту письменник згадує мусульманські святині – Мекку, Медину, мечеті, Гріб Пророка. Велику увагу автор приділяє опису турецьких священних осіб (імамів, улемів, муфтіїв), які є джерелом та умовою існування їх релігійної системи, – «старих, бородатих мужів, поважного вигляду, в довгих одягах з зеленого шовку, з широкими, золотом гаптованими ковчирами» [4, с. 67–68]. Згадуються і мусульманський пророк Магомет, і релігійні свята (Рамазан), і паломництво святого каравану (гадж). Крім того, О. Назарук наголошує на значенні релігії при прийнятті рішень мусульманами, знанні Корану («читанки Пророка») [4, с. 44] та молитві.

У романі Л. Фейхтвангера часто згадуються католицькі священники: абат Віктрінгський – «ласкавий, розсудливий», єпископ Бріксена, який благословив шлюб Маргарити з Йоганном, єпископ Трієнтський – «великий, вгодований чоловік» [2, с. 34], «закоханий в гроші» Папа Йоан. Згадуються і монастирі, але сакральний простір – відсутній, як відсутні у

романі опис церемонії шлюбу Маргарити, описи літургій, моління, звернення до Господа, хоча з уст клериків чути слова Святого письма та вислови святих (Святого Ансельма)[2, с. 55]. Письменник показує вплив церкви на державних мужів Австрії, Франції, Німеччини, Італії, можливість відлучення не тільки європейський монархів, але цілих країн від церкви за непослух.

Національність персонажів виявляється у обох письменників через власні імена. У «Роксолані» це – українці Стефан Дропак, Настя Лісовська, поляки Ванда Вележинська, турки Сулейман, Роксолана, Ібрагім, Мустафа й ін., італієць Річчі, єврейка Кляра. У «Потворній герцогині» переважають австрійці і німці: Маргарита Маульташ, Генріх, Йоганн, Альбрехт Габсбург, Агнес фон Флавон, Конрад Фрауенберг; єврей Мендель Гірш; італієць Артезе.

Засобом творення національного колориту виступає також кольорова палітра. Так, відчуття неспокою, тривоги, горя, що несли татари, О. Назарук створює за допомогою колороніма «чорний»: Чорним шляхом ходило чорне нещастя, чорна смерть, чума, «йшли ним століттями чорні від бруду орди монгольські та почорнілі від нужди бранці-невольники. І земля тут з природи чорна, а татарські коні... значили на ній чорне пасмо переходу» [4, с. 16]. В описі одягу українців переважає білий колір, а турків – зелений (смарагди), золотий (золоті корони) та червоний (рубіни), що символізують мусульманство, владу, розкіш. Вживання колоронімів Л. Фейхтвангером у романі дуже скупі. Єдині кольори про вигляд австрійського народу подані як згадка короля Генріха, що проходив «через білявий та темноволосий натовп» [2, с. 53].

О. Назарук використовує для передачі національного колориту характерне вживання місцевого діалекту, іноземних слів (татарських, турецьких, польських), тоді як у романі Л. Фейхтвангера мовні засоби та спосіб мислення героїв різних географічних місць та часових епох не відрізняються від сучасних.

Отже, особливості використання О. Назаруком і Л. Фейхтвангером в історичних романах «Роксолана» і «Потворна герцогиня» низки спільних та відмінних поетикальних засобів творення національного колориту для відтворення певної епохи ґрунтуються, з однієї сторони, на їх світогляді та творчому стилі, а з іншої – засвідчують їх велику працю над архівними

історичними джерелами та глибоке знання робочого матеріалу романів. Спільним для обох письменників є використання фольклору, відповідних власних імен і географічних назв локалізації подій, конкретно-образне та безособове зображення народів, що підсилює достовірність панорамного зображення епохи, складовою якої є національний колорит.

Проте, у романі «Потворна герцогиня» відсутні народні портрети (за винятком відображення національного колориту євреїв). Народ присутній у романі як безлика маса, що можна пояснити його незнанням життя народу, а також світоглядною позицією, відповідно до якої він не вважав народ рушійною силою історії. Серед характерних для О. Назарука засобів творення національного колориту слід виокремити усну народну творчість, в якій сконцентровані риси національних характерів; характеристики ментальності націй; поетичне зображення природи; опис побутовий, обрядовий, релігійних практик (створення сакрального простору нації), вживання колоронімів, місцевого діалекту, іноземних слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова Л. П. Исторический роман как жанр / Л. Александрова // Советский исторический роман / Л. П. Александрова. – Киев : Вышш. шк., 1987. – С.12-80.
2. Feuchtwanger L. Die hässliche Herzogin Margarete Maultasch / L. Feuchtwanger. – Berlin : Aufbauverlag, 1957. – 325 S.
3. Гром'як Р. Орієнтації. Розмисли. Дискурси / Роман Гром'як – Тернопіль : Джура, 2007. – 368 с.
4. Назарук О. Роксоліана. Жінка халіфа й падишаха Сулеймана Великого – завойовника і законодавця : історична повість з 16-го століття. – Львів : Нова зоря, 1930. – 301 с.
5. Прокіпчин С. Просторова модель як засіб творення образу нації (на матеріалі українських історичних романів про Петра Сагайдачного) / С. Прокіпчин // Волинь філологічна : текст і контекст. – Луцьк, 2011. – Вип. 11. – С. 193–201.

REFERENCES

1. Aleksandrova, L.P. (1987), "The historical novel as a genre", *Soviet historical novel* ["Istoricheskii roman kak zhanr", Sovetskii istoricheskii roman], Vyshcha shkola, Kiev, pp.12-80. (in Russian).
2. Feuchtwanger, L. (1957), L. *The Ugly Duchess Margarete Maultasch* [*Die hässliche Herzogin Margarete Maultasch*], Aufbauverlag, Berlin, 325 p. (in German).
3. Hromyak, R. (2007), *Orientation. Thoughts. Discourse* [*Oriientatsii. Rozmysly. Dyskursy*], Dzhura, Ternopil, 368 p. (in Ukrainian).
4. Nazaruk, O. (1930), *Roksoliana. Woman of caliph and sultan Suleiman the Great - conqueror and legislator; historical novel of the 16th century* [*Roksoliana. Zhinka khalifa i padyshakha Suleimana Velykoho – zavoiovnyka i zakonodavtsia: istorychna povist z 16-ho stolittia*], Nova zoria, Lviv, 301 p. (in Ukrainian).
5. Prokipchyn, S. (2011), "The spatial model as a tool of creating the image of the nation (based on Ukrainian historical novels about Petro Sahaidachny)" ["Prostorova model yak zasib tvorennia obrazu natsii (na materialii ukrainskykh istorychnykh romaniv pro Petra Sahaidachnoho)"], *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*, issue 11, pp. 193-201. (in Ukrainian).